

RASPRAVA

Neka vrsta studije manje od tri dijela

Ovaj esej o pohlepi, koji je poput grijeha kojim se bavi jedan dio cjeline koju čini sedam dijelova, prošireno je predavanje s dodatkom bilježaka koje je prvi put održano u knjižnici New York Public Library u listopadu 2002. Ono je predstavljeno jednim esejom iz serije predavanja koja su iz godine u godinu sufinancirali New York Public Library i Oxford University Press. Odluka o izboru teme “sedam smrtnih grijeha” za seriju predavanja 2002. donesena je 2 godine prije, krajem 2000. godine. To ovdje spominjem zbog toga što nitko koga poznajem, a najmanje od sviju ja, ne bi bio toliko neustrašiv da 2002. svojevoljno pristane držati javno predavanje o pohlepi u srcu Manhattana. Međutim, taj prijedlog mi se činio razumnim pa čak i zabavnim tijekom bezbrižnih dana 2000., prije nego što je zastupnik Greenspan postavio dijagnozu da naša nacija boluje od “zarazne pohlepe”¹³. Drugim riječima, u mnogo sam navrata tijekom mjeseci rada, najprije na predavanju, a potom

na ovom eseju, doista čeznula za društveno prikladnijim grijehom poput pohote ili društveno prihvatljivijim grijehom poput obične stare američke neumjerenosti u jelu i piću. Ali kocka je bila bačena i Rubikon prijeđen. Tema je bila pohlepa i pohlepa mi je bila suđena.

Istina je to da sam, uz sve veći osjećaj uznemirenosti zbog cijele situacije, pogotovo nakon jeseni 2001. kad je skandal za skandalom bio praćen izvještajem za izvještajem, postajala sve zasićenija pohlepom, pa čak i iscrpljena njome, u nedostatku boljih riječi – bila sam iscrpljena njome gotovo do granice ravnodušnosti. Mislim da je i kod većine odraslih Amerikanaca bilo tako. Međutim, kad je pohlepa u pitanju, ravnodušna može biti jedino budala. Počela sam vjerovati da bih promjenom načina razmišljanja – s više blagotvorne nade – mogla najučinkovitije raščistiti um i stati na kraj vlastitoj prezasićenosti kao i prezasićenosti mojih slušača i čitatelja, kad bih pohlepu sagledala sa stajališta duge povijesti naše ere, radije nego s neposrednih stajališta novinskih naslova i večernjih vijesti 2002. godine. To mi se činilo osobito izvedivim kad bih svoja opažanja prenijela slikovito radije nego iznošenjem činjenica.

Pojavio se još jedan dodatni, vrlo praktični poticaj za taj izbor. Naime taj je grijeh u bilo kojem svojem obliku toliko nejasan i neodređen da se naposljetku može sagledati samo kao apstrakcija ili pojava. Kao apstrakcija, grijeh razmjerno brzo postaje više teorijom nego predmetom, ali kao pojava on gotovo uvijek zahtijeva sliku koja će poslužiti kao posrednik ako se kao takva uvede u društveni dijalog. Oba pristupa, kao što ćemo vidjeti, koristila su se proteklih 2000 godina, ali slike su uvijek bile i ostale ne samo zabavnije za razmatranje od

teorije već, na kraju krajeva, daju i neizrecivo više informacija. Ovo je posljednje opažanje, usput rečeno, možda mnogo primjerenije za čitatelje eseja nego za one koji u dodir s njegovim sadržajem dolaze samo kao slušatelji njegovih teza u obliku predavanja. Uz luksuz što je sâm u mogućnosti odrediti tempo kojim će dolaziti u dodir s materijom kako bi ispunio vlastite potrebe i zadovoljstvo, čitatelju je dostupna i prednost autorovih bilježaka i komentara. Budući da sam s godinama postala veliki cjenitelj autorovih komentara, ovdje sam si ugodila i umetala ih s onim što se može nazvati jedino žarom. Podlegla sam toj svojoj sklonosti zbog uvjerenja da komentari ne samo da obogaćuju i začinjuju sadržaj već njegojoj prezentaciji daju ljudskost koja je tradicionalno bila najveća prednost predavanja. Pozdravljam čitatelje koji dijele slično mišljenje, a onima koji bilješke smatraju zamornima i promašenima, s jednakom dobrom voljom nudim ispriku.

Bez obzira na to, u mojoj želji da grijeh opišem pomoću slika, s komentarima i bilješkama ili bez njih, naišla sam dakako na još barem jednu razmjerno ozbiljnu opasnost. Umjetnost je uvijek uvjerljivija od dogme pod bilo kojim okolnostima te je dakako lukavija pri osvajanju naših misli. Drugim riječima, kako bih učinila ono što sam naumila, potrebna mi je interpretacija povijesti proteklih 2000 godina. Budući da je ovo monolog, a ne dijalog *per se*, moram detaljno iznijeti svoj uvid u te prošle vjekove u ime pravedne kritike.

U deset godina, koliko radim kao religijska urednica ekonomskog časopisa, naučila sam mnogo toga. Neke su stvari bez sumnje bile nevažne, ako ne i sumnjive, ali to me uvjerilo u mnoge druge važnije koncepte od kojih jedan ovdje prevladava. Kao što svi znamo, na našoj se eri mogu

učiniti podjele i pot-podjele na barem dvanaest perioda ili segmenata – razlikujemo rani srednji vijek od kasnoga, klasicizam od prosvjetiteljstva, itd. Ali povrh svih tih podjela, tri razdoblja – zapravo dva i jedan djelić – nadilaze senzibilitet koji određuje različite periode. Prvih otprilike 1.500 godina (ne postoji jasna granica podjele) tvore jednu cjelinu, a drugih 400 godina, ili malo više od toga, tvore drugu cjelinu. Onaj jedan djelić odnosi se na sada, u to sam uvjerena.

Prvu od tih era tradicionalno nazivamo erom religijske misli, a drugu erom sekularne misli. Međutim, iako su te etikete religijskog i sekularnog dovoljno točne da se tako dugo zadrže, po mojem su mišljenju dovoljno netočne da bi bile nejasne. Vjerujem da bi bilo bolje kad bismo prvih 1.500 godina promatrali kao stoljeća materijalne misli, a posljednjih četiri stotine godina, ili malo više od toga, kao vrijeme znanstvene misli. Vjerujem da je onaj djelić, ili će tek biti, kao što ste mogli pretpostaviti, vrijeme duhovne misli, ako razmišljamo na način da se misao odnosi na informiranost ili središte pozornosti tijekom bilo kojeg vremenskog perioda. Kako bismo pratili put pohlepe do našeg vremena, tijekom naše ere, uzela bih po jednu ili dvije slike iz svakog velikog razdoblja i po jednu ili dvije iz prijelaznog razdoblja među njima, osvrćući se na to što nam pohlepa kroz svoje putovanje može reći o nama kao i o sebi samoj.

Očito je da je Pavao, koji je bio prvi kršćanin, bio uvod u novu eru baš kao što je bio prvi kršćanski autor koji se osvrnuo na pohlepu. *Radix omnium malorum avaritia*, poručio je sv. Pavao ranoj kršćanskoj Crkvi.¹⁴ Mi to prevodimo podosta netočno: “Ljubav prema novcu korijen je svega zla”, ali Pavao se zasigurno poslužio i drugim izvorima osim samoga sebe

kako bi podupro svoj zaključak, ma kako ga mi prevodili. Prije najranijih formiranja apostolske doktrine, kršćanska su se evanđelja prilično često bavila pitanjem bogatstva, a pogotovo pojedinačnog imetka. Odlomak za odlomkom opominju se oni koji žele slijediti pravi put da moraju prodati sve što imaju i podijeliti novac siromasima te si tako kupiti mjesto u Kraljevstvu Nebeskom. Te upute nije lako slijediti, ali barem dva desetljeća prije Pavla one su postale – i za nas su ostale – kršćanskim idealom.

Jednako je tako točno da je kamen temeljac i sam temelj monasticizma, put namjernog siromaštva koji se živi u duhu *caritasa* i koji je možda sveti i božji put, za većinu vjernika bio prepriječen drugim pozivima. Bez obzira na to pripisuje li kršćanin odgovornost za svoj neuspjeh u tom pogledu nuždi, nekoj drugoj časnoj odgovornosti, slobodnom tumačenju Biblije ili otvoreno vlastitom neuspjehu, zahvaljujući pohlepi svjestan je postojanja, tek nešto manje od pravog kršćanina u punom smislu riječi – onoga što bi trebalo shvatiti onako kako je to definirao sveti Franjo Asiški – smisla stvari. Istina je da smo mi u našoj kristijaniziranoj kulturi u nedoumici kad je u pitanju pohlepa, a ona nas zbog toga obožava, što je još jedna stvar koju svaka rasprava o njoj treba priznati. Za grijeh ili virus, ako je nositelj kojeg je namjerio zaposjesti zbunjen, to je pogodna i vrlo poželjna situacija. To je ono što pohlepa razumije daleko bolje nego što ćemo mi to ikada moći.¹⁵

Prevedeno na bilo koji način, metaforički korijen Pavlove *radix omnium malorum avaritia* cvjetao je kao slika, ponajprije vizualna i ponajprije na crkvenim muralima i freskama diljem cijele Europe tijekom petnaestog stoljeća.¹⁶ No, nije upotreba te njegove slike ono što nas najviše zanima. Više od

toga zanima nas sama Pavlova rečenica na latinskom. Iako je rana Crkva prihvatila apostolova upozorenja o pohlepi kao korijenu svega zla, Crkva koja se još razvijala počela je upotrebljavati te riječi sa smislom za humor, kao i s prikladnom teološkom ozbiljnošću. Posebice u četvrtom i petom stoljeću, dok je korupcija sve više tištala propadajuće carstvo, vjernici su počeli ispisivati Pavlovo učenje u obliku akrostiha, koristeći se njime kao političkim stripom, ali i kao upozoravajućom izrekom:

Radix (korijen)
Ominum (svega)
Malorum (zla)
Avaritia (pohlepa).

To je svojevrsna igra riječima i crtežom koja je okarakterizirala pohlepu bolje od bilo kojeg drugog grijeha tijekom naše ere, prije svega zbog toga što je pohlepa najizraženiji društveni grijeh te je sukladno tome od svih grijeha najprisutniji u politici. K tome, budući da je pohlepa najprisutnija od svih grijeha, većina nas ima veliku potrebu prilično brzo preusmjeriti pozornost javnosti s nas samih na druge kako netko ne bi posumnjao da smo i mi zaraženi. Drugim riječima, koji je bolji način od odvlačenja dijagnostičke pozornosti od pisanja dobrog grafita?¹⁷

Ostavimo, međutim, vizualnu uporabu Pavlove rečenice postrani. Slika iz oblasti materijalne misli s kojom se želim pozabaviti dolazi iz razdoblja 350 godina kasnije, od Brita po imenu Aurelije Klemens Prudencije i njegove *Psychomachije*.

U prijevodu taj naslov znači “Borba duše” ili “Borba za dušu”. Kao alegorija dužine epa ta je pjesma bila iznimno popularna od vremena kada ju je Prudencije napisao, oko 405. g. n. e., pa sve do petnaestog stoljeća, kad je nestala iz kulturnog kanona zajedno s krajem te ere.

Uz svoju ideju *radix/roma*, Pavao je od samog početka zagovarao stav da za kršćanina sveti život znači život proveden u svetom ratovanju. Vjernici su trebali uzeti oružje vjere, istine, pravičnosti, evanđelja mira, spasenja i riječi Duha Svetoga kako bi zatrli goruće strijele zla u njihovoj borbi protiv principa i kozmičkih snaga onoga što je Pavao nazvao “prisustvom tame”. Prudencije je uzeo tu Pavlovu ideju i doslovno je utjelovio. Istina je, dakako, da je Prudencije imao znatnu pomoć kao i mnogo sljedbenika kad se odlučio na taj korak. Pavlova ideja vjernika kao naoružanog vojnika i ovoga svijeta kao arene u kojoj se odvijaju borbe gladijatora razmjerno je brzo postala estetskim temeljem te glavnim načelom zapadne umjetnosti, misli i teologije tijekom prvih 1.500 godina kršćanstva.

Na primjer, Tertulijan, afrički teolog s kraja drugog stoljeća (oko 160.-225. g. n. e.), bio je jedan od najutjecajnijih pisaca rane Crkve, a velikim je dijelom za to bilo zaslužno to što se kao odrastao preobratio s poganstva na kršćanstvo. Njegova djela, najblaže rečeno, odražavaju strast i sigurnost uobičajenu za odraslog preobraćenika i kao što to često biva, Tertulijan će propovijedati evanđelje i poučavati poput moralista koji djeluje kao društveni komentator koji upozorava na zla poganstva iz kojega je i sam potekao. Njegovo najcjenjenije djelo ovog žanra jest *De spectaculis*. Kao što sam naslov nagoviješta, ova je rasprava dugačka propovijed svoje

vrste protiv rimskih “spektakala” – igara, cirkusa, sportskih natjecanja, itd.

U svom djelu *De spectaculis* Tertulijan tvrdi – iskreno i uvjerljivo – da je za kršćane prikladniji spektakl odnosno natjecanje ono između vrlina i poroka, između, na primjer, čednosti i besramnosti, ili vjernosti i vjerolomstva.¹⁸ Tim postupkom, najvjerojatnije bez namjere da učini tako nešto, Tertulijan je udahnuo život u Pavlovu metaforu duhovne borbe suprotstavljajući je slikovitim, uzbudljivim i nečasnim hedonističkim igrama kojima se i sam toliko protivio. Iz tog čina sjedinjenja riječi i slike proizašla je plodna tradicija na koju bismo sada trebali usmjeriti svoju pozornost.

Psychomachia je priča o sedam žestokih borbi, od kojih se svaka odnosi na jedan smrtni grijeh, u kojima je grijeh personificiran kao ljudsko biće i u kojima su obični ljudi predstavljeni kao ciljevi i nagrade za djelovanje svakoga od grijeha i koje bez sumnje završavaju krvavim pokoljem. S Prudencijem i njegovim stilom grafičke preciznosti pri opisivanju grijeha pod ljudskom krinkom, pojavio se ustvari novi književni žanr personifikacijske alegorije u zapadnoj literaturi.¹⁹ Personifikacijska alegorija pokazala se vrlo plodnim sredstvom svoje ere te je polučila, iz današnje perspektive dakako, najpoznatiju Spenserovu paradu grijeha u njegovu djelu *Vilinska kraljica*²⁰, a iz nešto ranije perspektive morala ili moraliteta bilo je to Prudencijevo teatralno djelo koje je bilo popularno u petnaestom i na početku šesnaestog stoljeća.²¹

Ali ono što nas ovdje zanima jest Prudencije i njegova personifikacija pohlepe i njezinih bitaka.²² U početku priče Luksuz zapravo prethodi Pohlepi ili *Avaritiji* na bojnopolju

gdje ga poražava Umjerenost.²³ U početku tog konfuznog sukoba Pohota bježi odbacivši svoj luk i otrovne strijele, Oholost je razodjevena do gola i odvučena s bojnog polja, vijenci Privlačnosti su rastrgani, Svađini zlatni ukrasi i dragulji razbacani, Užitak bježi bos kroz trnje, a bojišnica ostaje prepuna razbacane odjeće, opreme, ostavljenog oružja i predmeta, što je posljedica tako silovitog sukoba.²⁴

U tom trenutku sama Pohlepa dolazi na desetkovano polje vojnika i posve predvidljivo počinje sakupljati po bojišnici razbacane predmete i opremu mrtvaca. Dok to čini, u lijevoj ruci drži torbu koju je sama na brzinu sklepalala od vlastite odjeće, a grabljolikim, kako ih naziva Umjerenost, prstima desne ruke prelazi preko ratnih otpadaka. Na tom njezinu pohodu, Pohlepu prate Tuga, Glad, Strah, Tjeskoba, Krivokletstvo, Strava, Prijevara, Nesanica i Podlost.²⁵ I dok ta nevaljala družina skuplja plijen pridružuju joj se svi zločini za koje Prudencije kaže da su: “izrod othranjen na crnom mlijeku njihove majke Pohlepe”. Ubojstvo, pljačka, krađa od mrtvih, građanski rat, oholost zbog imetka... popis se nastavlja... sve dok pjesnik ne zaključi da se “poput izgladnjelih vukova, njezini mladi skiću bojnim poljem”.²⁶

“Neque est uiolentius ullum/terrarum Vitium” (od svih poroka nijedan nije strašniji), rečeno nam je (od Pohlepe koja ljudske živote zavija u nesreću kojoj mogu umaći jedino kad budu bačeni u oganj Pakla), *“quod tantis cladibus, aeuum/mundani inuoluat populi damnetque gehennae.”*^{27, 28}

Kao da želi dokazati svoju posvemašnju izopačenost, Pohota se tada odluči okušati u zavođenju skupine svećenika koji su dotada živjeli životom čistoće služeći Gospodina.

Na nesreću za Pohlepu, u posljednji tren dolazi u pomoć Razum, kojeg Prudencije naziva “čuvarom roda Levita” i spašava ih gotovo sve.²⁹ Budući da je na taj način privremeno onespособljena, Pohlepa pobjesni i izgovori jedan od najdužih uvredljivih govora u povijesti zapadne književnosti. Kad dovrši svoj govor, zakune se da ono što ne može osvojiti silom, zasigurno će postići prijevarom. Pohlepa promijeni svoj pristup i počinje glumiti da je plemenite naravi.

Odloži oružje, presvuče odjeću i počinje se ponašati jednostavno i skromno i na taj način postane, kao što to Prudencije kaže, “vrlina koju ljudi nazivaju Štedljivost”. Kao Štedljivost pohlepa uspije kontrolirati, odnosno barem sakriti sav svoj bijes te umjesto toga stavlja ono što pjesnici nazivaju “nježnom krinkom majčinske brižnosti”, tvrdeći da njezina škrtost i zgrtanje stvari – pa čak i to što se katkad služi varkom – da sve to proizlazi iz svete dužnosti da zbrine svoju djecu.³⁰ Ljudske duše koje padnu pod njezin utjecaj, rečeno nam je, počinju slijediti Pohlepine savjete i način ponašanja misleći da je to što ona radi vrlina, a ne porok. I tako je, kaže Prudencije, “zli demon stigao to da njezine žrtve veselo žive u njezinim okovima”.³¹

Tako se sve odvija dok Dobra Djela, u svojevrsnom zaključnom raspletu te oluje i nemira, ne otjeraju Pohlepu. Ali ono što je važno u opisu te fizičke borbe jest to da je *Psychomachia* priča koja je na popularnoj razini utemeljila shvaćanje spola Pohlepe, sliku Pohlepe kao majke smrtonosnog klana, njezinu zabrinjavajuću sposobnost da se po želji pretvori u lažnu vrlinu te je također nagovijestila više nego istaknula da je pohlepa bogohulni grijeh, želja za životom

koji je podložan ljudskoj kontroli, a ne za životom ispunjenim krhkom vjerom u neviđeno.³²

Unatoč činjenici da su stoljećima tijekom srednjega vijeka, ranoga i kasnoga, ljudi prihvaćali Prudencijeve postavke kao istinu o pohlepi,³³ došlo je do pojave renesanse i reformacije i središte se zapadnjačkog interesa preusmjerilo. Tijekom tog neobičnog stoljeća prijelaznog razdoblja između jednog načina života u drugi, dva su slikara, sunarodnjaka, zabilježila prelazak pohlepe preko tog jaza bolje nego što bi to bilo koji verbalni komentar bio u stanju učiniti.

Hieronymus Bosch (oko 1450.-1516.) bio je zaokupljen grijehom cijeli svoj život (kao što je to i većina nas, ali on je time bio zaokupljen na osobnom i na profesionalnom planu). Većina je Boschove studije grijeha ortodoksna kad je riječ o vjerskom pristupu, unatoč činjenici da je malo što vezano za Boscha inače takvo. Njegov najpoznatiji prikaz grijeha njegovo je djelo *Sedam smrtnih grijeha*, koje je naručio Filip II. i koje još uvijek visi u El Pradu. U krugu koji oblikom podsjeća na pitu podijeljenu na sedam kriški, na središtu tog platna, u sredini kruga, na vrhu svake od sedam kriški prikazano je Božje oko koje vidi sve. U svakoj je kriški na dramatičan način prikazan po jedan grijeh u ljudskom liku. Pohlepa je prikazana likom pokvarena suca koji jednom rukom prima mito dok drugom rukom presuđuje osuđeniku, baš kao što bismo i očekivali. Međutim, tek kad je riječ o njegovu djelu *Kola sa sijenom*, počinjemo shvaćati Boschovu zaokupljenost pohlepom i centralnu ulogu koju joj je dodijelio dok se trudio redefinirati ovozemaljski poredak i nevolje. Triptih *Kola sa sijenom* na lijevom platnu prikazuje izgnanstvo pobunjenih anđela iz Raja i Adama i Eve iz Edenskog vrta. Na desnom

je prikazan Pakao sa svim svojim stravičnim detaljima. Na velikom centralnom platnu grupa je ljudi u različitim prilikama koji se kreću iz Raja koji ostaje za njima, naprijed prema Paklu. Dominantni prikaz na tom središnjem platnu s prikazom te povorke jesu golema kola sa sijenom, na čijem su vrhu nepravilnim redoslijedom prikazane ljepote i strahote grijeha – bogatstvo, lijepa odjeća, ubojstvo, lijepi predmeti, prijevara, izopačenost. I dok kola putuju tradicionalno lijepim krajolikom, pod svojim kotačima gnječe muškarce i žene od kojih većina pohlepno gleda prema gore i uzaludno se hvata za sijeno ne bi li se uspeli na vrh. Ovdje nema bitke, nema natjecanja, već je prikazan apel za razumom. Također, to je inovacija u pristupu koji grijeh prikazuje s odmakom te nam tako daje cjelovitu sliku njegove udaljenosti. Drugim riječima, to je naznaka daleko racionalnijeg pristupa grijehu općenito, a posebice kad je riječ o pohlepi.

Pieter Bruegel Stariji (oko 1525.-1569.), koji slijedi tek nešto poslije Boscha, pleše isti taj ples između staroga i novoga, ali na još dramatičniji način. Godine 1556, samo četrdeset godina poslije Boscheve smrti, Bruegel je naslikao dva djela s temom pohlepe. Prvo je djelo studija sedam smrtnih grijeha, pri čemu je Pohlepa prikazana kao vrhovni anđeo s bogatim haljama koji poput grabežljivca zapovijeda vojskom utvara. Ljudski stražari s kljunovima poput pohlepnih ptica sipaju novčiće iz napuklih žardinjera u kovčege koji se prelijevaju, dok se demoni u ljudskom obličju, ćelavih glava i buljavih očiju, vrzmaju po krajoliku punom trnovitog grmlja. Iako to nisu standardni prikazi, bar ne za Bruegla, ovdje malo toga upućuje na neizbježan i velik pomak u zapadnjačkom poima-

nju pohlepe kao smrtnoga grijeha kojem se treba suprotstaviti pod svaku cijenu.

Drugo od ta dva djela iz 1557. godine posve je drugačije. To je bakrorez naslovljen *Velike ribe jedu male*, koji jasno najavljuje pojavu Charlesa Darwina, baš kao da mu je on bio prvotna inspiracija i njegov prvi učitelj. Iako mi to danas volimo zaboraviti, istina je da su, kad su se naposljetku razvili, darvinizam i znanost devetnaestog stoljeća bili vođeni nečim mnogo većim od onoga na što bismo danas gledali kao na čistu znanstvenu objektivnost. Njih je zapravo vodilo nešto jednako snažno, ako ne i snažnije od potrebe prosvjetiteljstva osamnaestog stoljeća da pomiri vjerovanje u dobronamjernog Boga s činjenicom da je njegova kreacija puna grijeha i okaljana, upravo onakva kakvu je prikazao Bruegel Stariji. Znanstveni način razmišljanja na početku devetnaestog stoljeća zahtijevao je da se poimanje porijekla zla potisne što dalje od tradicionalnih, uglavnom teoloških priča o njegovu postanku.³⁴

Bruegelova proročka studija prikazuje nasukanu ribu, tako golemu da se jedan ribar mora služiti ljestvama kako bi joj se popeo na leđa, dok se drugi koristi nožem koji je duži nego on sam kako bi rasporio trbušnu šupljinu te životinje. Iz te velike rane ispada čitav niz drugih morskih stvorenja, kao što slično tome iz usta leša ispadaju deseci drugih riba od kojih su neke u smrtnim mukama i povraćaju još manje ribe iz svojih prilično velikih usta.³⁵

U cijelom tom zlokobnom prikazu nema ni najmanje naznake emocije ni teologije, već samo objektivnog promatranja onoga kakvo je stanje stvari, zajedno s naznakom

prihvaćanja ili mogućnosti prihvaćanja takve situacije. I doista, nezainteresirano čučeci na nedalekoj obali, jedan drugi ribar mirno se služi manjom ribom kako bi namamio veću da zagriže njegovu udicu. Odmah prepoznamo da nam je takva egzistencijalna ravnodušnost mnogo ugodnija nego što će to Prudencijeva borba ikad biti, prvenstveno zbog toga što nam je neizmjereno bliža zbog svoje reformacijske objektivnosti.

Reformacija je na kršćanskom Zapadu najdramatičniji primjer jaza između toga kakvima se stvari čine i naučenog shvaćanja onoga kakve jesu. Ovom krvavom razdoblju nezadovoljstva pridodajemo veliko značenje i neizrečenu pretpostavku da je to višeznačno povijesno razdoblje koje je počelo točno jednog listopada jutro 1517, kad je jedan mladi svećenik pričvrstio uvjerenja novog svjetskog poretka na vrata svoje crkve u Wittenbergu, a koje završava s početkom razdoblja vladavine razuma. No dok je reformacija koju pišemo velikim početnim slovom period koji se može definirati, duh promjene ili reformacije, koju pišemo malim početnim slovom, postat će duhom vremena koji se razvijao i utjecao na sljedećih 400 godina te ih tako obuhvatio u teško odredivu cjelinu. 1.500 godina uložениh u to da se nova religija uobliči u zreo i prihvatljiv oblik predstavlja 1.500 godina uložениh u interes za priču, a vjernici su bili opterećeni usmjeravanjem pažnje ponajviše na cjelovitost vjere – tj. više na njezinu materijalnu formu nego na njezin originalni duh.

Ono što je umrlo u Wittenbergu i ono što se ondje rodilo razlikuje se na određenoj razini u mnoštvu ponekad nevažnih detalja, ali također se razlikuje i u samoj biti. Ono što je umrlo bio je duh Olimpa, a uslijedio je duh urbanizacije. Prvi se zamišljao u obliku Ciona i njegovih veličanstvenih brežuljaka,

a drugi u obliku gradskoga trga.³⁶ Alexander Pope, pišući iz perspektive osamnaestog stoljeća s odmakom od kojih dvjesto godina, priskrbio nam je najplodniji, ako ne i najcitiraniji, sažetak te promjene kad je izjavio da je humanost sama po sebi predmet vrijedan humanističkih znanosti.³⁷

Kroz tjesnac “humanosti kao glavne dužnosti pisanog teksta u svim područjima” proći će ne samo protestantizam već i njegova legitimna djeca – kapitalizam, uočavanje dualizma uma i tijela, privremena smrt metafizike, pojam *tabula rasa*, fizičke i eksperimentalne znanosti isprva posvećene kozmosu, a poslije atomu i kaosu, početak demokratizacije informiranja, britka i krajnje prolazna prevlast pisane riječi nad vizualnim prikazom, političko i socijalno ishodište vlasti, radna premisa o individualnosti duše i individualiziranje moralne odgovornosti zajedno sa socijalnom prirodom njihovih definicija, socijalizam i komunizam, sve veća hegemonija filozofije i razuma pri određivanju onoga što je dobro i zajedno s time plemeniti divljak i biheviorističke znanosti i standardi koji objašnjavaju i prate ljudsko ponašanje.

Ovaj je popis u svojoj biti neiscrpan kao što je njegovo sastavljanje brzopleto zato što onoga trena kad je imenovana, svaka se njegova stavka odmah rasprsnje u desetke novih smjerova. Međutim za naše potrebe ovdje, promjena koja je imala najveće posljedice – upotrijebit ću zastrašujuću sliku – uvukla se u kolektivnu misao, nije je zaposjela. Zbog trke prema autonomiji i prevlasti razuma, koja je uslijedila krajem osamnaestog i tijekom devetnaestog stoljeća, pohlepa se postupno prestala povezivati s grijehom i prokletstvom³⁸ i umjesto toga ju se počelo shvaćati. To je razlika koja je bila ključna za promjenu toga kako je pohlepa počela djelovati.

I doista, do kraja prošlog stoljeća psihologija i njoj srodne znanosti razvile su pravu zbirku teoretskih konstrukcija, studija, analiza i terapijskih metodologija. Većina njih bila je posvećena poboljšanju ljudskog bitka i gotovo su sve od njih bile temeljene na pretpostavci da pohlepa i svi ostali takozvani grijesi nisu samostalna zla, već su – citirat ću profesora Solomona Schimmela sa Sveučilišta Hebrew College – “relikvije zastarjelih teoloških i filozofskih tradicija koje je (npr. psihologija) nadišla”.³⁹ Mnogi ljudi koji komentiraju naše vrijeme i položaj u kojem se nalazimo, bili oni laici ili profesionalci, slažu se s procjenom profesora Schimmela kamo nas ta promjena, prihvatimo li je nekritički, može odvesti i kamo je doista odvela ljudsku dobrobit.

Pripisivanje izvora zla biološkom procesu ili u širem smislu psihološkom procesu pretvara ljude u žrtve tog procesa. Kao takav, taj proces stvara određen stav, potiče depresiju i zamjeranje vlastitoj nemoćnosti, a sve su to karakteristike viktimizacije. Pod tim okolnostima “dobar osjećaj”, ili rečeno manje kolokvijalnim jezikom, postizanje stanja unutarnje ravnoteže, postaje privlačna i snažna definicija za ono što je dobro, ali zbog same prirode tih parametara, takav cilj pojedince individualizira i u svom procesu izolira.

Schimmel to naziva “sekularizacijom zla”. Ovaj odmak od božanstva ili od božanskog djelovanja k fizičkom uzročno-posljedičnom principu kao izvoru naše destruktivne prirode pune mana imao je još značajnije, a ponekad i otvoreno neurotične posljedice tijekom proteklog stoljeća i pol. Lišio je zapadnjačko građanstvo, u nekim slučajevima više, a u nekima manje, energične i usredotočene dostojanstvene duhovne borbe tako što nas je lišio vjere u konačnu dobronamjernost

poretka stvari. Sekularizacija zla zapravo pretvara ljudska bića u objekte, a ne u sudionike u stvaranju. Ona također podrazumijeva nepromjenjivost ili impersonalnost uvjeta i principa te nam tako priječi put do nade. U obranu takvog načina razmišljanja, ono nas može odvesti do suosjećanja.

Zacijelo smo uočili prilično dramatičnu pojavu te promjene u američkoj kulturi tijekom proteklih četrdesetak godina. Ali suosjećanje temeljeno na mentalnom sklopu “zatočenih sudruga” jest upravo to – suosjećanje, ne ljubav; razvijeno, ne stvoreno; u svom prvotnom obliku ono je produkt situacije, a ne milosti.

Kao rezultat toga, ono što bi treći milenij ponajprije trebao priznati o pohlepi, osim poznavanja njezine šarolike povijesti, jest to da se bez obzira na to jesmo li teološki ili sekularno usmjereni u svojim osobnim uvjerenjima, pitanja njezina značenja ili ne-značenja i s njom povezanih vrijednosti i objašnjenja počinju postavljati onog trenutka kad je počnemo primjenjivati. Usporedba s užetom i sidrom natuknula je da je uloga pohlepe od pamtivijeka dakako vjersko pitanje čak i kad se religija umiješa u sekularizam.⁴⁰ Mnogi koji se bave mojim poslom također bi dodali i naglasili, kao što je to učinio i sam profesor Schimmel, da je odgovornost teističke religije “prevesti najvažnija učenja (o pohlepi) na idiom koji se obraća modernom čovjeku dok istovremeno poštuje njegov skepticizam prema religijskoj dogmi”.⁴¹

Zbog toga što je profesor Schimmel napisao te riječi prije nekih deset godina, ja bih dodala – čak sam sigurna da bi me podržao u tome – da se najveća briga današnjih teističkih religija mora odnositi na postmoderno društvo i

na neizbježan, mukotrpan posao otkrivanja nove kolektivne misli, i njezine nove primjene kao i vrijednosti naše priče, na koju ću se u ovom eseju ukratko osvrnuti slikom radije nego riječima.

Bilo kako bilo, nekoliko pravaca zapadnog kršćanstva koji su se netaknuti izdigli iz razdoblja reformacije, iako su se međusobno razlikovali u nijansama svojih različitih dogmi, uglavnom su se slagali oko naslijeđa doktrine o iskonskom grijehu i pohlepe kao njegovim glavnim dokazom. Poput vjerovanja da je grijeh, iz bilo kojeg razloga, ušao u ljudsko tijelo s Adamovim padom i da se od tada ljudi bore kako bi mu se suprotstavili, veliki je dio teoloških vjerovanja prešao iz starog poretka u novi. Međutim, sto godina kasnije, Thomas Hobbes (1588.-1679.) tvrdio je da je društveni sporazum, tj. kolektiv taj koji ima moć definirati grijeh. A za manje od jednog stoljeća Rousseau i prosvjetiteljstvo odbacili su iskonski grijeh kao malo vjerojatan. Tijekom tog slijeda događaja, grijeh i pohlepa, kao njegov glavni predstavnik, prestali su biti isključivo vjerska pitanja i umjesto toga postali su pitanje morala u *mainstreamu* zapadnjačke misli, baš kao što su u konzervativnoj misli ostali religijski pojam odvojen od morala.⁴²

Poslije Bruegela, s Miltonom kao očitom iznimkom,⁴³ tijekom prvih stoljeća intelektualne misli, nastalo je nekoliko "slika" *per se* na koje se možemo osvrnuti kad govorimo o pohlepi. Fokus sveukupne energije vezane uz nove spoznaje o njoj pomaknuo se iz domene duhovne bitke u domenu moralnog saznanja. Pohlepa je tijekom tih desetljeća polako prerastala iz personificiranog grijeha u moralnu teoriju – epistemološku, političku, ekonomsku i socijalnu moralnu

teoriju. Kao što je u *Psychomachiji* Pohlepa promijenila ime iz Škrtosti u Štedljivost i majčinsku brižnost kako bi se suočila s novim izazovima, tako je i sada Pohlepa usvojila nova imena koja su bila – i koja zapravo još uvijek jesu – zavodljiva i čedna imena kao što su *laissez faire*, društveni sporazum, neposredna domena, bogatstvo nacija, slobodna trgovina, marljivost. To je još jedna dugačka litanija, a razgovori koje potiču ta imena postali su sekularizirani proporcionalno stupnju njihova odmaka od neposredno materijalnog.

Takve su slike bile prisutne u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću, no one su uglavnom bile blage, više karikature nego slike, površne skice koje nisu prenosile vječne poruke. Kad su i bile slikovito prikazane, najčešće su to bili crteži koji su pohlepne likove radije predstavljali kao mrlje na obrazu općeg dobra nego kao likove podložne paklenom ognju. Nerijetko su kasnija, profinjenija djela prosvjetiteljstva i romantizma okrivljavala ne toliko ljude kao nosioce pohlepe, već okolnosti koje su je poticale i zbog kojih je došlo do pojave pohlepe među ljudima.

Približavajući se modernom dobu, taj proces možemo sasvim jasno uočiti u britanskoj književnosti⁴⁴, npr. u romanu *Silas Marner*, koji je napisala George Eliot, imamo iznimno oblikovanu, iako romantičnu i suosjećajnu prezentaciju spomenutog pristupa. Odnosno, tragedija uzrokovana socijalnim i religijskim okolnostima, a ne osobnim padom, ta je koja dovodi starog tkalca iz Raveloea do toga da postaje zadrto škrt, baš kao što ga gotovo slučajna milost pronalaska napuštena djeteta spašava od pakla na zemlji u kojem se našao. Isto tako u Dickensovoj *Božićnoj pjesmi* vidimo književni prikaz čovjeka koji je prije karikatura u priči s poukom nego

što je djelo klasičnog genija. I doista, Scrooge je u potpunosti postao karikaturom tako da je tisućama školske djece danas poznat kao patak (Tvrđica, op. prev.), a ne kao ljudsko biće.

Dolazak modernog doba obilježilo je nekoliko godina, od kojih ja vjerujem da je najznačajnija 1882, koja je uslijedila tek nekih dvadeset i pet godina poslije Scroogea. Te je godine Nietzsche objavio da je Bog mrtav. Bog je bio i Bog nije bio, ali dakako ono što je Nietzsche izrekao u svojoj objavi nije bilo toliko vezano uz smrt koliko je bilo vezano za kraj potpune promjene. Ono što je umrlo bio je konzervativni otpor tezi da je zapadnjački intelekt prihvaćeno ishodište za razmatranje Apsolutnog. Za Nietzschea, koji je naposljetku dobio potvrdu za to, ljudska je inteligencija sama po sebi predstavljala ono apsolutno, kao i konačnu slobodu – osim što je, dakako, njegova pobjeda na neki način bila Pirova pobjeda. Nietzsche nije mogao lišiti život njegove životne radosti i naposljetku je morao prihvatiti kao apsolut da život postoji. Jedini način na koji se mogao nositi s tom nevoljom bilo je prihvatiti njegovo vječito ponavljanje i potom se domoći vlasti nad njim.

Nietzsche je rekao da su za pridobivanje vlasti potrebne tri stvari – tri snage – pohlepa, zavist i mržnja, i to tim redosljedom. Ono što je bio protivnik u borbi za duše čovječanstva i što je poslije postao čimbenik u borbi za dobrobit čovječanstva, sada će postati moćnim oružjem u usavršavanju čovječanstva.⁴⁵

Nietzsche je također znao reći da što će god svijet još s vremenom reći o njemu, reći će i to da je Friedrich Nietzsche bez premca bio dio nečega velikog u vremenu krize. U oba je slučaja imao pravo. Sljedećih jedanaest desetljeća

bit će posvećeno divljoj, nesputanoj utrci za moći; ono što je generator motoru, to je bila pohlepa-kao-pokretač moći-kao-cilju. Naše je vrijeme u ovoj eri počelo i putanja od Adama Smitha do Ayn Rand i do Arthura Andersena nepovratno je bila utemeljena.⁴⁶

Novo razdoblje modernog doba možda je nastalo na temelju utrke za moći, ali um koji je osvijestio tu utrku otkrivši da je konačno doista slobodan ubrzo je shvatio da ima slobodu istražiti vlastitu manjkavost. Nietzsche je imao pravo da život ide dalje, ali Søren Kierkegaard je imao pravo kad je rekao da, ako je tako, mora postojati i smisao. Novi se Bog rađao – ili nov način razmišljanja koji je zahtijevao nove slike za promišljanje o takvom egzistencijalnom Bogu, a budući da su slike iz ranijeg razdoblja bile posljednje u kojima je zapadnjačka kultura pronašla izvor osobnog značenja i koje su joj bile bliske, one su postale polazište za to što će uslijediti.

Belgijski slikar James Ensor – barun Ensor – stvarao je svoja remek-djela ponajprije tijekom prva dva desetljeća moderne – tj. posljednja dva desetljeća devetnaestog stoljeća. Radeći pod imperativom novih putova koji su proizišli iz starih, Ensor se vratio po upute bizarnim i moćnim pejzažima Boschovih i Bruegelovih prikaza. Govoreći u okvirima povijesti estetike kao kulturalne discipline, Ensorovo ponovno korištenje tih tema otvorit će vrata nadrealizmu te tako omogućiti dijalog o promjeni koji se naposljetku mogao osvrnuti na vječnu ljepotu i užase moći. Međutim, nama je ovdje od posebnog interesa činjenica da se u svojoj borbi da pronađe novi jezik Ensor vratio temi sedam smrtnih grijeha. Prikazuje ih kao groteske čiji prikazi podsjećaju više na barunove mentore nego na nagovještanje budućnosti, ali baveći se njima, Ensor